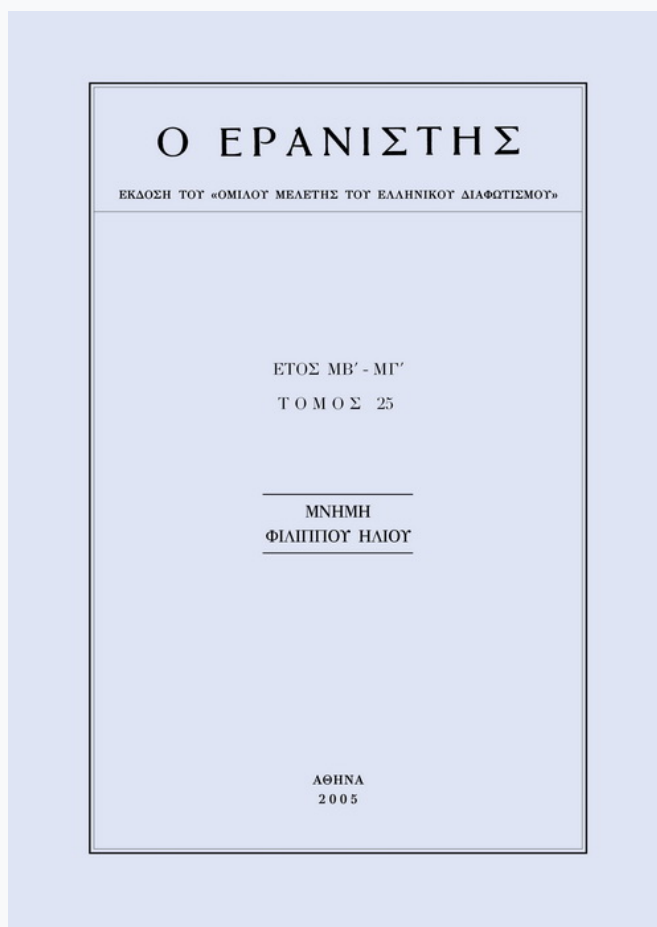

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

Η τύχη του χειρογράφου 827 του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη

Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.53](https://doi.org/10.12681/er.53)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2005). Η τύχη του χειρογράφου 827 του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. *The Gleaner*, 25, 441–445. <https://doi.org/10.12681/er.53>

Η ΤΥΧΗ ΤΟΥ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΥ 827
ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ ΤΑΦΟΥ
ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

I

Ο ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ τοῦ 19ου αἰώνα περιέγραψε ἀναλυτικὰ ἓνα χειρόγραφο πού, με τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 827, κοσμοῦσε τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ περιγραφή του δημοσιεύτηκε στὸν πέμπτο τόμο τῆς *Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης*, ὁ ὁποῖος ἐκδόθηκε στὴν Πετρούπολη τὸ 1915, μετὰ τὸ θάνατο, στὰ 1912, τοῦ συγγραφέα.¹

Πρόσφατα, ἡ Πηνελόπη Στάθη ἀναζητώντας τὸ χειρόγραφο αὐτὸ πού, μετὰξὺ ἄλλων, περιέχει, σύμφωνα με τὴν περιγραφή τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα, καὶ δύο κείμενα συστατικῶν ἐπιστολῶν πού ὁ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος ἔγραψε γιὰ νὰ ἐφοδιάσει με αὐτὲς δύο σπουδαστὲς πού θὰ ἀποδημοῦσαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ σπουδὲς στὴν ἀλλοδαπή, σημειώνει: «Τὰ συστατικὰ αὐτὰ γράμματα περιλαμβάνονται στὸν κ[ώδικα] ΜΠΤ 827, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἀνευρέθη».² Δὲν ἀνευρέθη ἐκεῖ πού ἔπρεπε νὰ βρισκεται, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα, ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου· δὲν ἀνευρέθη διότι, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι, στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ὅπως πρόσφατα μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω.³

II

Τὴν ταυτότητα τοῦ χειρογράφου τοῦ Μετοχίου τὴν δίνουν καταρχὴν τὰ περιεχόμενα σὲ αὐτὸ κείμενο ἀλλὰ καὶ τὰ σημειώματα, κτητορικὰ καὶ ἄλλα, πού εἶναι γραμμένα σὲ φύλλα του. Γιὰ παράδειγμα, στὸ κάτω περιθώριο τοῦ φ. α' ὑπάρχει, σύμφωνα με τὴν περιγραφή τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα, ἓνα κτητορικὸ σημείωμα γραμμένο ἀπὸ τὸν Θαβωρίου Ἱερόθεο: Ἐκ

1. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμέας, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 5, Πετρούπολη 1915, σ. 301-308. Στὸν Πρόλογο τοῦ τέταρτου τόμου τῆς *Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης* (Πετρούπολη 1899, σ. α'-γ') ὁ Παπαδόπουλος δίνει τὸ χρονικὸ τῆς προσπάθειας —καὶ τῶν δυσκολιῶν πού συνάντησε— γιὰ νὰ καταλογογραφήσει τὰ χειρόγραφα τοῦ Μετοχίου.

2. Πηνελόπη Στάθη, *Χρυσάνθος Νοταρὰς πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Πρόδρομος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 1999, σ. 241 σημ. 255.

3. Μελετώντας τὶς φωτοτυπίες ἐνὸς χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας πού ἡ συνάδελφος καὶ φίλη Δέσποινα Τσοῦρα-Παπαστάθη εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2005. Τὴν εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ.

τῶν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου. Ὁ Θαβωρίου Ἱεροθεοῦ ἐνῶ στὸ φ. 1^α ἕνα ἐκτενές σημείωμα, γραμμένο ἀπὸ τὸ διευθυντὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἀρχιμανδρίτη Γ. Γρηγορά, σχετικὸ μὲ τὴν τύχη τοῦ χειρογράφου στὰ χρόνια τῆς σχολαρχίας του.

Στὸ χειρόγραφο ποὺ συγκαταλέγεται στοὺς ἑλληνικοὺς χειρόγραφους κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας στὸ Βουκουρέστι μὲ τὸν ταξινομητικὸ ἀριθμὸ 1287, βρίσκουμε ὅλα τὰ κείμενα τὰ περιγραφόμενα ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμεῖα ὡς περιεχόμενα στὸ χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ σημειώματα ποὺ κατὰ τὸν καταλογογράφο ὑπῆρχαν.

Στὴν εὐλόγη ἀπορία μήπως δὲν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο χειρόγραφο ἀλλὰ γιὰ κάποιον ἀντίγραφο του, ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητικὴ: πρόκειται γιὰ τὸ πρωτότυπο, ἀφοῦ τὰ σημειώματα εἶναι τὰ αὐτόγραφα καὶ στὸ παράφυλλο σώζεται ἐπικολλημένη ἡ μικρὴ ἐτικέτα στὴν ὁποία εἶχε σημειωθεῖ ὁ παλαιὸς ἀριθμὸς τοῦ χειρογράφου «828», ὁ ὁποῖος στὰ χρόνια τῆς καταλογογράφησης τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο-Κεραμεῖα ἔγινε «827» — καὶ στὴν ἐτικέτα φαίνεται ἡ διόρθωση τοῦ τελευταίου ψηφίου.⁴

Τὸ ἐρώτημα πλέον εἶναι: πῶς τὸ χειρόγραφο ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πότε ἔφτασε στὸ Βουκουρέστι;

III

Οἱ περιπέτειες τοῦ χειρογράφου δὲν ἄρχισαν μὲ τὴ μεταφορά του στὸ Βουκουρέστι· εἶχε καὶ μία προηγούμενη περιπέτεια γιὰ τὴν ὁποία, καὶ γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου, χρήσιμο εἶναι νὰ λεχθοῦν τὰ ἀκόλουθα.

Τὸ χειρόγραφο («ἐγράφη ἐν τῷ πρώτῳ τετάρτῳ τῆς 18ης [ἐκατονταετηρίδος]»), δήλωνε ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς.⁵ Ὁρθότερη θεωρῶ τὴ διατύπωση: κανένα ἀπὸ τὰ περιεχόμενα κείμενα δὲν εἶναι χρονολογημένο μετὰ τὸ 1730. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἔχει τὴ σημασία της, καθὼς κτήτορας τοῦ χειρογράφου πρέπει νὰ ἦταν, μολονότι δὲν ἀναφέρεται κάπου ρητᾶ, ὁ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος Νοταράς, ποὺ πέθανε στίς ἀρχές τοῦ ἐπόμενου χρόνου, στίς 7 Φεβρουαρίου τοῦ 1731. Ἐὰς σημειωθεῖ πῶς ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τριάντα ἑννέα κείμενα⁶ τὰ ἔξι, δηλαδὴ ποσοστὸ 15%, φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσάνθου, καὶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐκόλα μποροῦμε νὰ διακρίνουμε πῶς εἶναι κείμενα ποὺ ἀναφέρονται σὲ θέματα ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν ἢ ποὺ ἐνδιέφεραν τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων. Ἐὰς δοῦμε ἕνα καὶ μόνον παράδειγμα

4. Βλ. τὸν πίνακα τῶν ἀντιστοιχιῶν τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἀριθμήσεων ποὺ πῆραν τὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου τὸν ὁποῖο παραθέτει ὁ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, ὁ.π., σ. 555.

5. Ὁ.π., σ. 301.

6. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ἀναγράφει 38 κείμενα ἀλλὰ ἔχει παραλείψει ἕνα ποὺ περιέχεται στὸ φ. 8 (9, σύμφωνα μὲ τὴ νεότερη ἀρίθμηση τοῦ χειρογράφου).

ἀντλημένο ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ κείμενα ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσάνθου.

Στὸ verso τοῦ φ. 74 εἶναι γραμμένο, μετὰ τὸ χέρι πιθανότατα τοῦ ἴδιου, τὸ κείμενο μιᾶς, ἀνέκδοτης ὅσο γνωρίζω, ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν καθηγητὴ του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάντοβας, Νικόλαο Παπαδόπουλο Κομνηνὸ, Κρητικὸ στὴν καταγωγή ποὺ τὸ 1672 ἔγινε ἱεσουίτης καὶ τὸ 1688 καθηγητῆς τοῦ κανονικοῦ δικαίου στὸ πανεπιστήμιο τῆς ἰταλικῆς πόλης. Τὴν ἐπιστολή, ποὺ τὴν ἔγραψε τὴν 1η Ἀπριλίου 1728 στὸ Βουκουρέστι, τὴν ἐπιγράφει:

Ὁ γηραιὸς πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος τῶν νεάζοντι σοφωτάτῳ καὶ αἰδεσιμωτάτῳ ἀββᾶ κυρίῳ Νικολάῳ Κομνηνῷ Παπαδοπούλῳ, χαίρειν καὶ ὑγαίνειν.

Ἄς σημειωθεῖ πὼς ὁ («γηραιὸς πατριάρχης») ἦταν νεότερος κατὰ δέκα τουλάχιστον χρόνια ἀπὸ τὸν καθηγητὴ του,⁷ ἀλλὰ τὸ ὅλο πνεῦμα τῆς ἐπιστολῆς θέλει νὰ εἶναι χαρίεν καὶ φιλοπαίγιμον· ἀρκεῖ νὰ διαβάσουμε τὸ τέλος της ποὺ ἀπευθύνεται, θυμίζω, στὸν καθολικὸ ἤδη ἐδῶ καὶ 56 χρόνια Παπαδόπουλο Κομνηνὸ.

Ἐρρωσο θεολογικώτατε μετὰ ὀρθοῦ φρονήματος καὶ ὀρθοδοξίας, ἀείποτε ὑποτιθέμενος ὅτι μία καὶ μόνη ἀρχὴ καὶ αἰτία ἐν τῇ θεῷ καὶ προσκυνητῇ τριάδι, ἦτοι υἱοῦ καὶ πνεύματος ὁ ἀναίτιος καὶ ἀναρχος πατήρ.

*Ἀπὸ Βουκουρεστίου
1728 – ἀπριλίου 1 – κατὰ τὸ ὀρθόδοξον.*

Ἄν ὅλα αὐτὰ πείθουν πὼς κτήτορας τοῦ χειρογράφου ἦταν ὁ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθος, μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ χειρόγραφο βρισκόταν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, διότι, καθὼς ὀρθὰ ἐπισημαίνει ἡ Πηνελόπη Στάθη, «θὰ εἶναι συνετό, ὅταν ἀναφερόμαστε [στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Χρυσάνθου], νὰ ἐννοοῦμε τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐμπλουτισμένη μετὰ τὰ προσωπικά του βιβλία».⁸ Ἀπὸ τὰ χρόνια λοιπὸν τοῦ Χρυσάνθου βρισκόταν τὸ χειρόγραφο στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου καὶ πάντως μετὰ τὸ 1731, χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ λόγιου πατριάρχου.

Ἐκεῖ τὸ βρίσκει καὶ ὁ Θαβωρίου Ἱερόθεος, ὅταν ἐπιστρέφοντας τὸ 1839 στὴν Κωνσταντινούπολη ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρὰ περιοδεία στὴ Ρωσία κάνει μιὰ προσπάθεια ἀπογραφῆς καὶ τακτοποίησης τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου.⁹

7. Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τῆς γέννησης τοῦ Χρυσάνθου· τὴν τοποθετοῦν περὶ τὸ 1660· βλ. Πηνελόπη Στάθη, *Χρυσάνθος Νοταρᾶς...*, σ. 229. Ὁ Νικόλαος Παπαδόπουλος Κομνηνὸς εἶχε γεννηθεῖ τὸ 1651. Γιά τίς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν βλ. τώρα καὶ Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, *Οἱ «Ἐπιστολιμαῖες Πραγματεῖες» τοῦ Νικολάου Παπαδόπουλου Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Χρυσάνθο Νοταρᾶ*, Ἀθήνα 2003, σ. 11-14.

8. Πηνελόπη Στάθη, *ὁ.π.*, σ. 229.

9. Γιά τὸν Ἱερόθεο, ὁ ὁποῖος τὸ 1850 θὰ ἐκλεγεῖ πατριάρχης Ἀντιοχείας, βλ. τὸ σύ-

Θυμίζω πώς στο κάτω περιθώριο του φ. α' ο 'Ιερόθεος έχει σημειώσει: «Ἐκ τῶν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου. Ὁ Θαβωρίου Ἱερόθεος». Στὸ σημείωμα αὐτὸ δὲν ἀναφέρει χρονολογία, γνωρίζουμε ὅμως ἀπὸ ἄλλα παρόμοια σημειώματα σὲ χειρόγραφα τοῦ Μετοχίου, στὰ ὁποῖα ἔθεσε μιὰ χρονολογία, πὼς ἡ ἀπογραφή αὐτὴ πρέπει νὰ ἔγινε τὸ 1840.¹⁰

Ἐίκοσι χρόνια ἀργότερα, στὴ δεκαετία τοῦ 1860, τὸ χειρόγραφο τὸ χρησιδανείστηκε ὁ λόγιος μητροπολίτης Σερρῶν Μελέτιος· ὁ θάνατος ὅμως τὸν πῆρε τὸ 1867 χωρὶς νὰ τὸ ἔχει ἐπιστρέψει.

Ὁ Μελέτιος εἶναι πρόσωπο γνωστὸ στὰ γράμματα. Γεννημένος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1802 ἀπὸ οἰκογένεια ποὺ τὸ ἐπώνυμό της ἦταν Θεοφιλίδης, περιβλήθηκε τὸ σχῆμα καὶ τὸ 1847 ἦταν ἀρχιδιάκονος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· διετέλεσε μητροπολίτης Σηλυβρίας πρὶν μετατεθεῖ τὸ 1861 στὴ μητρόπολη Σερρῶν, ὅπου καὶ θὰ πεθάνει, ὅπως εἴπαμε, τὸ 1867.¹¹ Τὸ 1847 δημοσίευσε ἕνα Ἑγχειρίδιον ἐπιστολῶν, ποὺ τυπώθηκε στὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη.¹²

Τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μελετίου πέρασε στὰ χέρια τοῦ ἱερομόναχου Νεοφύτου τοῦ Θεσσαλοῦ καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μᾶς ἀφηγεῖται τὴν περαιτέρω ἱστορία του, σὲ ἕνα σημείωμα ποὺ ἔγραψε τὸ 1891 καὶ σώζεται στὸ φ. 1 τοῦ χειρογράφου. Ἄς τὸ διαβάσουμε.

«Τόδε τὸ χειρόγραφον εὐρέθη ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ μακαρίτου μητροπολίτου Σερρῶν Μελετίου τοῦ ἀπὸ Σηλυβρίας καὶ συντάκτου τοῦ γνωστοῦ Ἑκκλησιαστικοῦ Ἐπιστολαρίου.¹³ Τούτου ἀποθανόντος εὐρέθη τὸ χειρόγρα-

νομο ἀλλὰ περιεκτικὸ λῆμμα στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια ποὺ φέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ Μανουὴλ Γεδεών (τ. 12, Ἀθήνα 1930, σ. 874).

10. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸ χρονολογημένο στὰ 1840 σημείωμα στὸ χειρόγραφο ἀρ. 2 τοῦ Μετοχίου· Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαηλᾶρης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγή τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγή καὶ ἕνα τεκμήριο*, Α', Ἀθήνα 1987, σ. 42.

11. Γιὰ τὸν Μελέτιο καὶ τὰ χρόνια ποὺ διάρκεσε ἡ ἀρχιερατεία του στὶς Σέρρες βλ. Πέτρος Παπαγεωργίου, «Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου», *Byzantinische Zeitschrift* 3 (1894), 274: «Ὁ ἐκ (Θεσσαλονίκης) Μελέτιος ἐγένετο Σερρῶν ἀπὸ Σηλυβρίας· ἀπέθανεν ἔτει 1867 ἐτῶν 62 κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ τάφου, ὅστις ἐκεῖτο ἐν τῷ ἐξωνάρθρῳ τοῦ ἔτει 1890 καέντος μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ». [=Πέτρος Θ. Πέννας, *Ἱστορία τῶν Σερρῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεώς των ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, 1383-1913*, Ἀθήνα 1966, σ. 473].

12. Δημ. Γκίνης - Βαλ. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 2, Ἀθήνα 1941, σ. 147, ἀρ. *4523.

13. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἐντύπου εἶναι: *Ἑγχειρίδιον ἐπιστολῶν ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχιδιακόνου κ. Μελετίου Οἰκ. Θεοφιλίδου τοῦ ἐκ Θεσσαλονίκης προστασίᾳ τοῦ εὐκλεῶς Πατριαρχεῦοντος Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Ἀνθίμου καὶ συνδρομηῆ τοῦ Πανοσιωτάτου Ἁγίου Καθηγουμένου τοῦ κατὰ τὸ ἀγώνυμον ὄρος σε-*

φον παρά Νεοφύτω Ιεροδιακόνω τῷ Θεσσαλῶ, ὑποτρόφω τοῦ μακαρίτου ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Ἱερᾷ Θεολογικῇ Σχολῇ. Λαβὼν δὲ παρὰ τούτου τὸ εἰρημένον χειρόγραφον πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἰδὼν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ κατὰ Φανάριον Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου ἠρνήθη τὴν ἀπόδοσιν· ἐφ' ᾧ καὶ ἀποστέλλω αὐτὸ τῷ πανοσιολογιώτῳ ἀρχιμανδρίτῃ κ. Γερμανῶ Ἀποστολάτῳ, ἐπιτρόπῳ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ὅπως ἐναποθέσῃ [τοῦτο] ἐν τῇ εἰρημένῃ βιβλιοθήκῃ. Ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ τῇ 7 Αὐγούστου 1891. Ὁ διευθυντὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀρχιμανδρίτης Γ. Γρηγοροῦς).

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ χειρόγραφο στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1890 ἐπέστρεψε στὴ βᾶσιν του, στὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μετοχίου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τὸ βρῆκε ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς καὶ τὸ περιέγραψε.

Μένει νὰ δοῦμε τὰ τῆς δεύτερης περιπέτειας τοῦ χειρογράφου: πῶς καὶ πότε βρέθηκε, ὅπως ἐντοπίσαμε, στὸ Βουκουρέστι.

IV

Γιὰ τὴ δεύτερη περιπέτεια του ποὺ τὸ ὀδήγησε στὴ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ὅπου πῆρε, ὅπως εἶδαμε, τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 1287, δὲν σώζονται ρητὰ τεκμήρια ὅπως γιὰ τὴν πρώτη· τὸ μόνον καταγραμμμένο στοιχεῖο εἶναι πῶς ἡ Βιβλιοθήκῃ τὸ ἀπέκτησε τὸ 1951 ἀπὸ ἀγορά. Πωλητῆς ἕνας γνωστὸς παλαιοβιβλιοπώλης τοῦ Ἰαίου.¹⁴ Στοιχεῖα ποὺ μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα («πότε»). Μένει κατὰ συνέπεια νὰ διερευνηθεῖ («τὸ πῶς»): νὰ ἐντοπιστοῦν ὁ ἢ οἱ ἐνδιάμεσοι κρῖνοι τῆς ἱστορίας τοῦ πολυπάθου αὐτοῦ χειρογράφου ποὺ τὸ ὀδήγησαν ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μετοχίου στὰ χέρια τοῦ ἐμπόρου στὸ Ἰάσι. Θέλω νὰ ἐλπίζω πῶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θὰ τὰ ἀποκαλύψει ὁ ὑπὸ ἔκδοσιν τρίτος τόμος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκῃς τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.¹⁵

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΔΗΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

βασίμου Πατριαρχικοῦ καὶ σταυροπηγιακοῦ Ἱεροῦ κοινοβίου τοῦ Ἐσφιγμένου κ. Ἀγαθαγγέλου. Ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς τοῦ Γένους Τυπογραφίας. 1847. Ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου σώζεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκῃ καὶ πολλαπλὰ σὲ βιβλιοθήκῃς τῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν (βλ. Θωμᾶς Ι. Παπαδόπουλος, *Βιβλιοθήκῃς Ἀγίου Ὄρους. Παλαιὰ ἐλληνικὰ ἐντυπα*, Ἀθήνα 2000, σ. 422).

14. Μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ συναδέλφου Φλωρίν Μαρινέσκου εἶχα ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι αὐτὴ τὴν πληροφορία· τὸν εὐχαριστῶ θερμά.

15. Θυμίζω πῶς ὡς τώρα ἔχουν καταλογογραφηθεῖ τὰ πρῶτα 1.066 ἐλληνικὰ χειρόγραφα ποὺ σώζονται στὸ Τμήμα Χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκῃς· ὁ C. Litzica καταλογογράφησε τὰ χειρόγραφα ἀρ. 1-830 καὶ ὁ Νέστορ Καμαριανὸς τοὺς ἀρ. 841-1066. Στὴ Βιβλιοθήκῃ ὅμως ἔχουν σταδιακὰ προστεθεῖ καὶ ἄλλα χειρόγραφα (στὰ 1955 ἦταν 1.365 —βλ. M. Richard, *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs*, 1958, σ. 60— καὶ τὸ 1993 εἶχαν ἀῤῥηθεῖ σὲ 1.566 —βλ. Jean-Marie Olivier, *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs de Marchel Richard*, Turnhout 1995, σ. 182· σήμερα ἀσφαλῶς τὰ ἐλληνικὰ χειρόγραφα θὰ εἶναι πολὺ περισσότερα).